TEKA 2024, Nr 3
Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych
Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie

Analiza stanu zachowania obiektów sakralnych XX-lecia międzywojennego na Lubelszczyźnie

Weronika Kendzierawska
https://orcid.org/0000-0001-8984-2164
w.kendzierawska@pollub.pl

Maciej Trochonowicz
https://orcid.org/0000-0001-7742-7916
m.trochonowicz@pollub.pl

Katedra Konserwacji Zabytków, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska

Streszczenie: Obiekty sakralne XX-lecia międzywojennego stanowią istotny element krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego. Reprezentują wartościową architekturę modernistyczną tego okresu, odzwierciedlają ówczesne kierunki estetyczne i założenia projektowe. W niniejszym artykule omówiona została problematyka stanu zachowania 15 murowanych kościołów rzymskokatolickich. W zbiorze znajdują się obiekty powstałe lub istotnie przebudowane w okresie od 1918 do 1939 roku. Analizie poddano świątynie zarówno te objęte ochroną konserwatorską, jak i te pozostające bez formalnej ochrony. Głównym celem badań było rozpoznanie uszkodzeń, określenie skali degradacji oraz identyfikacja czynników wpływających na stan zachowania tych budowli. Szczegółowe badania objęły elewacje oraz wnętrza świątyń, uwzględniając spękania elementów konstrukcyjnych, zniszczenia elementów wykończenia, zawilgocenia oraz obecność mikroorganizmów. Stwierdzono, że czynniki atmosferyczne, jakość użytych materiałów oraz dotychczasowe interwencje remontowe mają kluczowy wpływ na tempo degradacji. Uzyskane wyniki wskazują na konieczność wdrożenia kompleksowych działań konserwatorskich oraz opracowania strategii długoterminowej ochrony architektury sakralnej z okresu międzywojennego. Systematyczny monitoring stanu technicznego oraz dostosowanie metod renowacji do specyfiki historycznych materiałów mogłoby skutecznie zahamować postępującą degradację.

Słowa kluczowe: kościoły, obiekty sakralne, ocena stanu technicznego, degradacja

Wstęp

Architektura sakralna okresu XX-lecia międzywojennego stanowi istotny, lecz często niedoceniany fragment dziedzictwa kulturowego Polski. Wznoszone w latach 1918–1939 świątynie, zwłaszcza te zlokalizowane na terenach wschodnich kraju, takich jak województwo lubelskie, reprezentują zróżnicowane tendencje projektowe oraz rozwiązania konstrukcyjne, które łączą w sobie zarówno tradycję, jak i elementy nowoczesności. Ich forma, detale architektoniczne oraz zastosowane materiały odzwierciedlają przemiany ideowe, społeczne i technologiczne zachodzące w odradzającym się państwie polskim. [14]

Pomimo rosnącego zainteresowania architekturą modernistyczną, obiekty sakralne z tego okresu wciąż pozostają słabo rozpoznane pod względem ich stanu technicznego i potrzeb konserwatorskich. Część z nich objęta jest formalną ochroną konserwatorską, jednak znaczna liczba pozostaje bez odpowiedniego nadzoru, co może przyczyniać się do postępującej degradacji i utraty ich wartości zabytkowej.

Celem niniejszego opracowania jest ocena stanu zachowania wybranych, murowanych kościołów rzymskokatolickich z okresu XX-lecia międzywojennego na Lubelszczyźnie. Przeprowadzona analiza opiera się na

wizjach lokalnych, dokumentacji fotograficznej oraz ocenie technicznej poszczególnych elementów budowli. Przedstawione wyniki pozwalają nie tylko na identyfikację głównych problemów technicznych, ale również wskazują kierunki niezbędnych działań konserwatorskich oraz potrzebę opracowania strategii ochrony tej grupy zabytków w kontekście ich dalszego użytkowania i zachowania dla przyszłych pokoleń.

Analiza zasobu

Analizie poddano 15 murowanych obiektów sakralnych z okresu międzywojennego. Trzynaście z nich powstało w latach 1918–1939. Pozostałe dwie świątynie zostały zakwalifikowane do zbioru ze względu na znaczny zakres przebudowy w tym okresie. Pierwotnie cerkiew prawosławna w Klonownicy wzniesiona w 1851 roku, została przejęta przez kościół rzymskokatolicki w 1919 roku. W 1921 obiekt został przebudowany dostosowując go do nowego obrządku. Zmianie uległo wyposażenie oraz dobudowano boczne ołtarze. Kościół w Kolanie Kolonii wzniesiony w 1860 roku jako kaplica, został rozbudowany w latach 1930–1938. Dobudowano jednonawową nawę główną. Wszystkie budynki zlokalizowane są w graniach województwa lubelskiego. W zbiorze znajduje się sześć obiektów objętych ochroną konserwatorską, siedem w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz dwa obiekty bez żadnej formy ochrony. Szczegółowe informacje o lokalizacji, czasie powstania oraz formie ochrony zamieszczono w Tabeli 1. Poniżej przedstawiono fotografie przedstawiające bryły analizowanych obiektów sakralnych.

Ryc. 1. Lokalizacja analizowanych obiektów na mapie województwa lubelskiego

Tabela 1. Podstawowe informacje dotyczące kościołów objętych opracowaniem

Lp.	Obiekt	Lokalizacja	Powstanie	Ochrona obiektu
1	kościół parafialny pw. św. Kajetana	Orłów Murowany, gm. Izbica	1912–1929	Rejestr zabytków [2] A/205 z dn. 17.11.1980
2	kościół parafialny pw. Serca Jezusowego	Suchowola, gm. Wohyń	1920–1929	Rejestr zabytków [3] A/275 z dn. 20.08.1997
3	kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca i św. Jana Chrzciciela	Leszkowice, gm. Ostrówek	1921–1924	WEZ [4] – woj. lubelskie, pow. lubartowski, gm. Ostrówek, poz. 4
4	kościół parafialny pw. Matki Bożej Częstochowskiej	Chmiel Kolonia, gm. Jabłonna	1929	WEZ [5] – woj. lubelskie, pow. lubelski, gm. Jabłonna, poz. 3
5	kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika	Serokomla, gm. Serokomla	1930–1939	WEZ [6] – woj. lubelskie, pow. łukowski, poz. 118
6	kościół parafialny pw. Matki Bożej Anielskiej	Starościn, gm. Kamionka	1930–1938	WEZ [7] – woj. lubelskie, pow. lubartowski, gm. Kamionka, poz. 53
7	kaplica w zespole pałacowo-parkowym	Łysołaje, gm. Milejów	1934	Rejestr zabytków [8] A/730 z dn. 09.08.1977
8	kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa	Stara Wieś, gm. Bychawa	1934	WEZ [9] – woj. lubelskie, pow. lubelski, gm. Bychawa, poz. 31
9	kościół parafialny pw. św. Mikołaja	Brzeźnica Książęca, gm. Niedźwiada	1935–1940	Brak ochrony
10	kościół parafialny pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus	Lublin, gm. Lublin	1936–1937	WEZ [10] – miasto Lublin, poz. 170
11	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	Wisznice, gm. Wisznice	1937–1939	Rejestr zabytków [11] A/274 z dn. 22.05.1998
12	kościół parafialny pw. św. Antoniego Padewskiego	Turów, gm. Kąkolewnica	1937	WEZ – woj. lubelskie, pow. radzyński, poz. 92
13	kościół parafialny pw. św. Mikołaja	Lubień, gm. Wyryki	1938	Brak ochrony
14	kościół parafialny pw. św. Jana Ewangelisty	Klonownica, gm. Rokitno	1851 (1921)	Rejestr zabytków [12] A/53 z dn. 25.11.1966
15	kościół parafialny Imienia Najświętszej Maryi Panny	Kolano Kolonia, gm. Jabłoń	1860 (1930–1938)	Rejestr zabytków [13] A/152 z dn. 17.06.1985

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

Ocena stanu zachowania

Podczas wizji lokalnych, na podstawie oceny wzrokowej, wykonanej dokumentacji fotograficznej oraz notatek inwentaryzacyjnych oceniono stan zachowania obiektów sakralnych. Badaniom podlegały elementy konstrukcyjne oraz elementy wykończenia będące częścią elewacji oraz wnętrz obiektów. Podczas określenia stanu zachowania kościołów przyjęto czterostopniową skalę oceny. Zastosowane kryteria stopnia zniszczenia oraz zużycia zostały przyjęte zgodnie ze skalą opracowaną przez Katedrę Konserwacji Zabytków Politechniki Lubelskiej do oceny stanu technicznego obiektów zabytkowych [14]. Poszczególne oceny charakteryzują obecny stan techniczny, pod kątem przewidywanej trwałości oraz konieczności (lub nie) wykonania prac naprawczych lub wymiany elementów. Ponad to opisują ewentualny stopień zagrożenia awarią elementu lub całości konstrukcji. W niniejszej ocenie pominięto stan awaryjny, ponieważ nie został rozpoznany na żadnym z obiektów.

Stan bardzo dobry określony w przypadku, gdy konstrukcja lub jej element nie wymaga żadnych ingerencji zarówno w chwili oceny, jak i w przewidywalnym horyzoncie czasowym. Brak oznak zużycia, uszkodzeń czy degradacji materiałowej sprawia, że nie ma konieczności przeprowadzania prac konserwacyjnych lub naprawczych. W zbiorze analizowanych obiektów ten stan został przypisany elementom po pracach remontowych, mających miejsce w niedalekiej przeszłości.

Stan dobry oznacza, że konstrukcja lub jej element aktualnie nie wymaga remontów ani napraw, jednak zaleca się niewielkie prace naprawcze lub zabezpieczające w ciągu najbliższych dwóch lat w celu utrzymania dobrego stanu technicznego i zapobiegania przyszłym uszkodzeniom. Ten stan został stwierdzony w przypadku uszkodzeń występujących na niewielkich obszarach, o charakterze miejscowym. Na takich elementach nie występują zarysowania. Uszkodzenia, które można wyróżnić to przebarwienia i drobne odspojenia powłok malarskich, a także uszkodzenia powstałe na skutek wieloletniej eksploatacji obiektu.

Stan dostateczny wskazuje, że konstrukcja wykazuje oznaki zużycia i wymaga ingerencji w stosunkowo krótkim czasie, przy czym zakres koniecznych napraw jest znaczny, lecz ich niewykonanie nie stanowi bezpośredniego zagrożenia dla bezpieczeństwa użytkowania. W tym przypadku konieczne jest zaplanowanie prac remontowych, aby uniknąć dalszej degradacji elementów konstrukcyjnych. Świadczą o tym stanie uszkodzenia takie jak powierzchniowe spękania oraz odspojenia w warstwach wykończeniowych, podwyższony poziom zawilgocenia, liczne ogniska korozji biologicznej, korozji chemicznej oraz wykwity solne.

Stan niedostateczny oznacza, że konstrukcja wymaga pilnych napraw, ich brak może skutkować poważniejszą awarią i pogłębianiem zniszczeń. Mimo to, przy aktualnym sposobie użytkowania budynku, nie występuje bezpośrednie zagrożenie dla zdrowia i życia ludzi, jednak dalsze pogarszanie się stanu technicznego może prowadzić do sytuacji krytycznych wymagających natychmiastowych działań. W grupie uszkodzeń znajdują się wszelkie głębokie zarysowania, spękania oraz ubytki w materiale konstrukcyjnym. Niekompletność, niesprawność, nieszczelność systemu odwodnienia lub pokrycia dachowego. Występujący powszechnie wysoki poziom zawilgocenia oraz intensywny rozwój korozji biologicznej, chemicznej oraz solnej.

Tabela 2. Stopień zniszczeń poszczególnych elementów obiektów sakralnych

		ELEMENTY ELEWACJI					ELEMENTY WNĘTRZA					
	LOKALIZACJA	**ściany zewnętrzne**	**pokrycie dachowe**	**system odwodnienia**	**opaska**	**stolarka okienna i drzwiowa**	**schody zewnętrzne**	**ściany wewnętrzne**	**sklepienia**	**podłogi**	**schody wewnętrzne**	∑
1	Orłów Murowany	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	**12**
2	Suchowola	0	1	1	0	1	2	0	0	2	1	**8**
3	Leszkowice	1	1	1	0	1	2	2	2	2	1	**13**
4	Chmiel Kolonia	0	2	2	3	2	**3**	0	0	1	2	**15**
5	Serokomla	1	2	0	0	1	2	1	1	2	2	**12**
6	Starościn	1	2	3	3	2	2	2	3	1	2	**22**
7	Łysołaje	1	2	1	1	1	1	2	2	2	**3**	**16**
8	Stara Wieś	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	**12**
9	Brzeźnica Książęca	1	3	3	1	1	1	1	0	2	2	**15**
10	Lublin	1	0	0	1	2	1	1	1	2	1	**10**
11	Wisznice	1	2	1	0	1	1	1	1	2	2	**12**
12	Turów	1	1	0	0	1	2	2	3	2	1	**13**
13	Lubień	1	1	1	1	1	3	2	1	3	1	**15**
14	Klonownica	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	**30**
15	Kolano Kolonia	0	0	1	1	1	0	0	0	2	2	**7**
	∑	**14**	**22**	**19**	**16**	**21**	**26**	**19**	**19**	**28**	**27**	

W celu porównania stanu zachowania poszczególnych elementów obiektów wyniki przedstawiono w formie Tabeli 2. Poszczególnym stanom przypisano określoną liczbę punktów. Dla stanu bardzo dobrego przyporządkowano 3 punkty, dobrego – 2 punkty, dostatecznego – 1 punkt oraz niedostatecznego 0 punktów. W dwóch przypadkach – w kościele w Chmielu Kolonii oraz w kaplicy w Łysołajach, nie występują schody zewnętrzne oraz wewnętrzne. Ze względu na kompleksowość oceny przyporządkowano im maksymalną liczbę punktów. Taki sposób przedstawienia oceny pozwala na scharakteryzowanie oraz wyszczególnienie głównych problemów występujących w zbiorze. Maksymalna liczba punktów uzyskana przez obiekt wynosi 30, natomiast przez poszczególne elementy 45.

W poniższej tabeli przedstawiono przykładowe fotografie uszkodzeń rozpoznanych na elementach konstrukcyjnych oraz wykończeniowych analizowanych obiektów sakralnych. Przedstawiają różnice pomiędzy rozpoznanymi stanami i stopniami zniszczeń. W tabeli pominięto stan bardzo dobry, który określony został w przypadku braku jakichkolwiek uszkodzeń. W przypadku pokrycia dachowego, stolarki okiennej i drzwiowej, podłóg oraz schodów zewnętrznych nie określono stanu niedostatecznego z uwagi na to brak jest przykładowych zdjęć.

Tabela 3. Przykładowe uszkodzenia rozpoznane na obiektach

	stan niedostateczny	stan dostateczny	stan dobry
ściany zewnętrzne			
pokrycie dachowe	*nie określono stanu niedostatecznego żadnego z ocenianych pokryć dachowych*	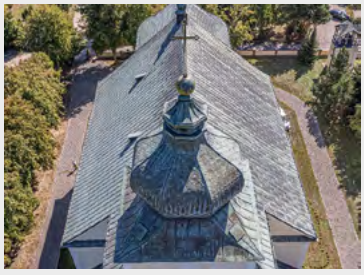	
system odwodnienia			
opaska			

Stolarka	*nie określono stanu niedostatecznego żadnej z ocenianej stolarki okiennej oraz drzwiowej*		
schody zewnętrzne			
ściany wewnętrzne			
sklepienia			
podłogi	*nie określono stanu niedostatecznego żadnej z ocenianych podłóg*		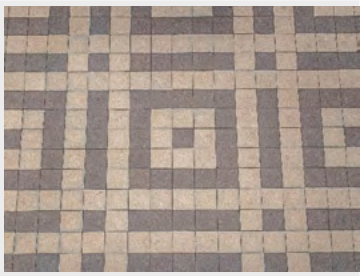
schody wewnętrzne	*nie określono stanu niedostatecznego żadnych z ocenianych schodów wewnętrznych*	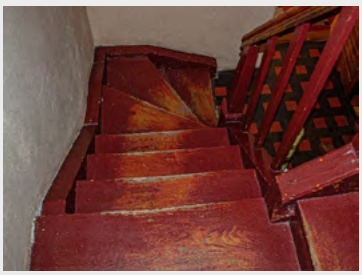	

Analiza stanu zachowania obiektów

- Stan techniczny kościoła w Klonownicy oceniony został jako **bardzo dobry**. Budynek w ocenie uzyskała maksymalną możliwą liczbę punktów. Wszystkie elementy oceniono jako będące w stanie bardzo dobrym. Obiekt wyróżnia się kompleksową konserwacją i brakiem istotnych zniszczeń.
- W grupie obiektów z oceną **dobrą** stanu technicznego (15–22 pkt) znalazło się pięć obiektów. Są to kolejno kościoły: w Starościnie, Łysołajach, Chmiel Kolonii, Brzeźnicy Książęcej oraz Lubieniu. Obiekty te w większości przypadków nie wykazują dużej liczby uszkodzeń i najczęściej wymagają lokalnych prac naprawczych. Jedynie w przypadku dwóch obiektów (Chmiel Kolonia, Brzeźnica Książęca) uszkodzenia dotyczyły sklepień, a więc elementów bardzo istotnych.
- Najliczniejszą grupę stanowią obiekty, których sumaryczna ocena obniżona została do stanu **średniego** (10–14 pkt). Do grupy tej należą kościoły w: Orłowie Murowanym, Serokomli, Starej Wsi, Wisznicach, Leszkowicach, Turowie i Lublinie. Wszystkie wymienione obiekty wymagają bardziej kompleksowych prac naprawczych, a uszkodzenia dotyczą większości ocenianych elementów. W obiektach tych jedynie pojedyncze elementy oceniono pozytywnie.
- W ostatniej grupie ocena stanu technicznego wypadła **niedostatecznie** (poniżej 10 pkt). Do grupy tej zaliczono obiekty w Suchowoli i Kolano Kolonii. W obiektach tych stwierdzono występowanie znacznych uszkodzeń zarówno w przypadku elementów konstrukcyjnych jak i wykończeniowych. Wymagane prace naprawcze będą miały tam zdecydowanie najszerszy zakres.

Analiza elementów konstrukcyjnych i architektonicznych

- W ocenianym zespole brak jest elementów których stan oceniono na **bardzo dobry**. Przy maksymalnej liczbie punktów 45, brak jest elementów, których sumaryczna ocena przekraczałaby 30.
- W stosunkowo **dobrym** stanie w ocenianych obiektach są: podłogi (28/45), schody wewnętrzne (27/45), schody zewnętrzne (26/45). W większości obiektów uszkodzenia tych elementów są nieznaczne i najczęściej związane z wiekiem i eksploatacją. Stosunkowo wysoka ocena schodów zewnętrznych związana jest z ich wcześniejszą wymianą. Stare najczęściej betonowe obłożono płytami kamiennymi lub zastąpiono nowymi. Posadzki wewnątrz kościołów, w większości historyczne uszkodzone są w stopniu niewielkim (ubytki w spoinach, przetarcia szkliwień, pęknięcia i zarysowania).
- W analizowanym zbiorze oceną **dostateczną** objęte zostały: pokrycia dachowe (22/45) oraz stolarka drzwiowa i okienna (21/45). Nie zaobserwowano istotnych uszkodzeń stolarki drzwiowej i okiennej w ocenianych kościołach. Obniżona ocena wynika przede wszystkim z wieku tych elementów. Wystawione na działanie czynników atmosferycznych elementy drewniane mają liczne odspojenia powłok malarskich i lakierniczych, przetarcia w pasie przyziemia (drzwi), skorodowane elementy okuć.
- **Najgorzej** zachowane elementy (najsłabsze sumy punktowe) to: ściany zewnętrzne (14/45), opaski (16/45), system odwodnienia, ściany wewnętrzne i sklepienia (19/45). Najniższe oceny dotyczyły zarówno elementów znajdujących się wewnątrz jak i na zewnątrz obiektów. W przypadku ścian wewnętrznych i sklepień problemem są zarysowania tych elementów. Ze względu na bezpieczeństwo samych obiektów jak i osób znajdujących się wewnątrz konieczne jest stałe monitorowanie zarysowań. Uszkodzenia ścian zewnętrznych występują przede wszystkim w pasie przyziemia. Zarówno w przypadku ścian jak i opasek oraz systemów odwodnienia, głównymi problemami są wiek elementów, niekorzystny wpływ czynników atmosferycznych oraz niedostateczna konserwacja wyżej wymienionych elementów.

Podsumowanie

Nierównomierność stanu technicznego. Różnice punktowe między obiektami są znaczne (od 7 do 30 pkt), co może wynikać zarówno z wieku budowli, materiałów użytych do budowy oraz zastosowanych rozwiązań technologicznych. W ocenie autorów największe znaczenie ma jednak zaangażowania lokalnych społeczności i parafii w ich utrzymanie.

W przypadku ścian wewnętrznych i sklepień ze względu na występujące w dużej części obiektów zarysowania konieczne jest stałe monitorowanie uszkodzonych elementów.

Niskie oceny ścian zewnętrznych, systemów odwodnienia i opasek wskazują na zaniedbania w konserwacji części zewnętrznych budynków. Elementy te najbardziej narażone są na czynniki atmosferyczne i jednocześnie są bardzo istotne z punktu widzenia trwałości obiektów. W znacznej części obiektów pas przyziemia wokół obiektu wraz z systemem odwodnienia wymaga prac remontowych.

Lepszy stan wnętrz w porównaniu do elewacji. Elementy wnętrza (schody wewnętrzne, podłogi) uzyskują wyższe oceny, co sugeruje, że w wielu przypadkach konserwacja i remonty koncentrowały się bardziej na aspektach użytkowych i wizualnych.

Potrzeba systematycznego podejścia do renowacji. Wskazane jest opracowanie programów naprawczych dla obiektów o najniższych ocenach, z priorytetem dla elementów konstrukcyjnych, które mają bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo użytkowania i zachowanie zabytkowego charakteru.

Bibliografia

[1] A. Tejszerska *Styl narodowy w architekturze sakralnej Polski Odrodzonej (1918–1939,* Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II, 2019.

[2] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 2934*, W. Boruch, Archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Chełmie, 1996.

[3] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 10989*, S. Fiedorczuk, Archiwum WUOZ w Lublinie, 1995.

[4] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 6791*, J. Górak, Archiwum WUOZ w Lublinie, 1991.

[5] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 2627*, J. Czerpińska, Archiwum WUOZ w Lublinie, 2008.

[6] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 8084*, J. Teodorowicz, Archiwum WUOZ w Lublinie, 2010.

[7] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 3314*, J. Teodorowicz, Archiwum WUOZ w Lublinie, 2008.

[8] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 6154*, I. Sygowska, Archiwum WUOZ w Lublinie, 1995.

[9] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 761*, J. Czerpińska, Archiwum WUOZ w Lublinie, 2008.

[10] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 13008*, J. Górak, Archiwum WUOZ w Lublinie, 1992.

[11] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 10733*, S. Bielecki, Archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej, 1997.

[12] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 7706*, J. Maraśkiewicz, Archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej, 1982.

[13] *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa nr 2694*, W. Boruch, Archiwum WUOZ w Lublinie Delegatura w Białej Podlaskiej, 2001.

[14] B. Szmygin, M. Trochonowicz, B. Szostak, K. Toruń*, Uniwersalna karta oceny stanu technicznego obiektów tradycyjnych i zabytkowych,* Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, 2018.